

Ανασκαφή μυκηναϊκών τάφων στη Σαλαμίνα

Νέα ευρήματα από το υστεροελλαδικό νεκροταφείο στην Αγία Κυριακή

Ελένη Κονσολάκη-Γιαννοπούλου

.....
Αρχαιολόγος
Επίτιμη Προϊσταμένη Εφορείας
Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων

Στην περιοχή της σύγχρονης πόλης της Σαλαμίνας είναι γνωστή από πολλών ετών η παρουσία ενός μεγάλου μυκηναϊκού νεκροταφείου, το οποίο φαίνεται ότι εκτεινόταν από τους ΝΑ πρόποδες του λόφου του Προφήτη Ηλία έως την παραλία προς Ν και την εκκλησία της Αγίας Κυριακής προς Α. Στο ίδιο νεκροταφείο ανήκει προφανώς μικρή ομάδα τάφων που αποκαλύφθηκε το 1995 σε σωστική ανασκαφή στην οδό Δημοσθένους, κοντά στην εκκλησία της Αγίας Κυριακής. Οι τάφοι που ερευνήθηκαν απέδωσαν πήλινα αγγεία καλής ποιότητας, πολλά από εκείνα επικασσιτερωμένα, πήλινα ειδώλια, χάλκινα όπλα, ξυράφια και δισκάρια ζυγών, καθώς και αξιόλογα κοσμήματα, κτερίσματα που μαρτυρούν την άνθηση σημαντικής μυκηναϊκής κοινότητας σε αυτήν την περιοχή της Σαλαμίνας.

Λέξεις ευρετηρίου

επικασσιτερωμένα αγγεία
σημεία κεραμέα
ειδώλια
χάλκινα αντικείμενα
κοσμήματα

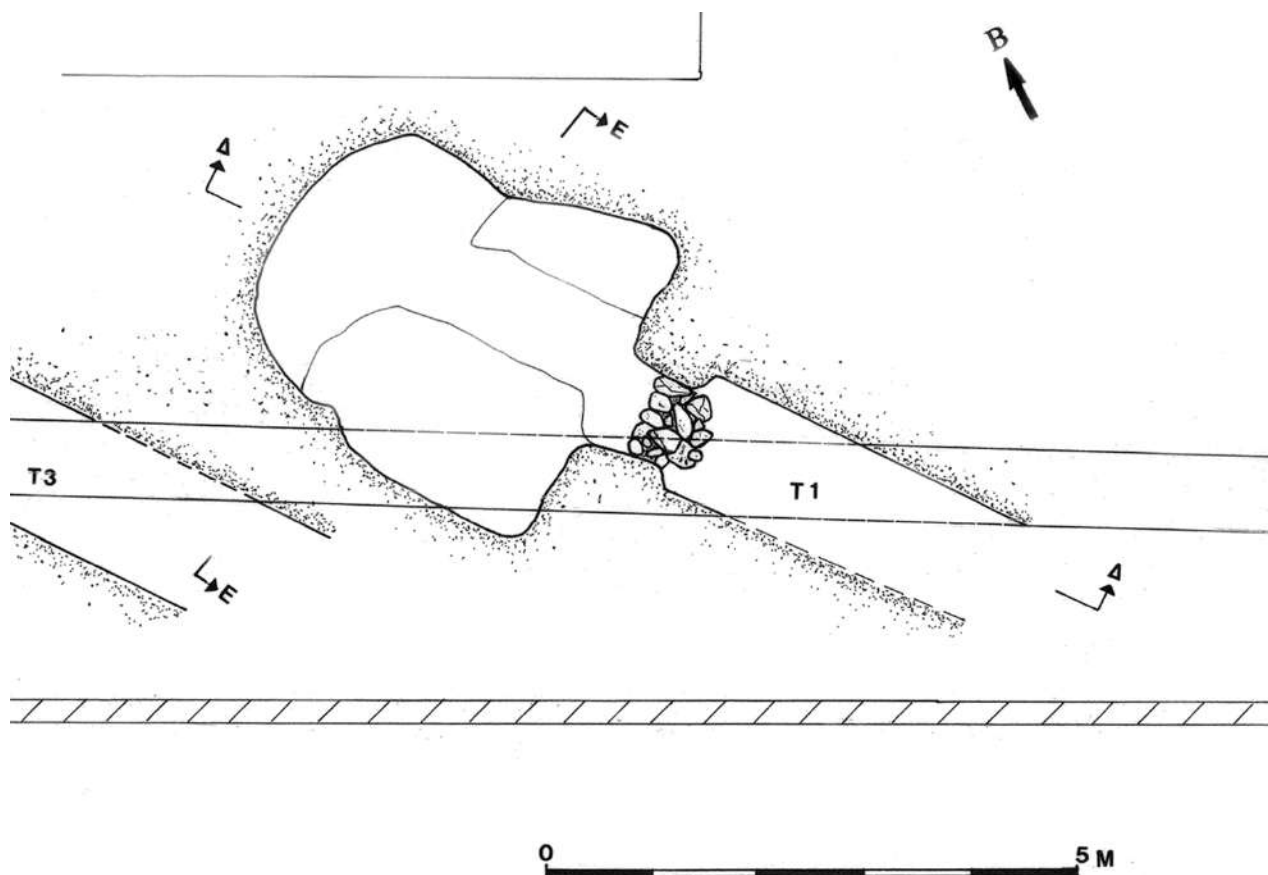
1. Η περιοχή του μυκηναϊκού νεκροταφείου στην Αγία Κυριακή της Σαλαμίνας (αεροφωτογραφία Google Earth):
1. Εκκλησία Αγίας Κυριακής, 2. Οδός Δημοσθένους, 3. 2ο Δημοτικό Σχολείο (πρώην Γυμνάσιο), 4. Εκκλησία Προφήτη Ηλία.

Το μυκηναϊκό νεκροταφείο στην περιοχή της Αγίας Κυριακής, στο βόρειο τμήμα της πρωτεύουσας της Σαλαμίνας, έγινε γνωστό με διάφορες σωστικές ανασκαφές ασύλητων και συλημένων τάφων που πραγματοποιήθηκαν εκεί κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα.¹ Σημαντικότερη ήταν η ανασκαφή που διενήργησε το 1964 ο Κ. Δαβάρας στον χώρο του τότε Γυμνασίου, όπου τώρα στεγάζεται το 2ο Δημοτικό Σχολείο. Η έρευνα του Δαβάρρα έφερε στο φως έναν λακκοειδή και επτά θαλαμωτούς τάφους, καθώς και μια ταφική κόγχη στον δρόμο ενός από εκείνους.² Στην ίδια συστάδα ανήκει και ένας άλλος θαλαμωτός που είχε ανασκαφεί προηγουμένως από τον Β. Πετράκο στο προαύλιο του Γυμνασίου. Συνέχεια αυτής της ομάδας αποτελούν οι νέοι τάφοι που αποκαλύφθηκαν το 1995 κατά τη διάνοιξη τάφρου για την εγκατάσταση υπόγειου δικτύου του ΟΤΕ στην οδό Δημοσθένους, δρόμο μικρού μήκους που αρχίζει από τη λεωφόρο Ζωοδόχου Πηγής και καταλήγει στον περιβολό του 2ου Δημοτικού Σχολείου (εικ. 1).

Τα ανασκαφικά ευρήματα από την ευρύτερη περιοχή του νεκροταφείου της Αγίας Κυριακής οριοθετούν τη χρήση του από την Υστεροελλαδική (ΥΕ) II έως και την ΥΕ IIIΓ περίοδο, δηλαδή από τον 15ο αι. π.Χ. έως τα μέσα, περίπου, του 11ου αι. π.Χ., σύμφωνα με την παραδοσιακή χρονολόγηση των φάσεων της Υστεροελλαδικής εποχής. Ορισμένα σημαντικά κτερίσματα έχουν αποσπαστεί από τα ταφικά σύνολα όπου ανήκαν για να κοσμήσουν την έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου του Πειραιά, ενώ τα περισσότερα εκτίθενται στο Μουσείο της Σαλαμίνας.

Τάφος 1

Ο τάφος 1 πρέπει να ήταν ασύλητος, καθώς διατηρούσε τη λιθόκτιστη φραγή της εισόδου του και ήταν κενός χώματος, όμως, όταν το σκαπτικό μηχάνημα κατέστρεψε το νοτιοδυτικό τμήμα του θαλάμου, οι φύλακες του Μουσείου Σαλαμίνας αφαίρεσαν από το εσωτερικό του όλα τα ορατά κτερίσματα και τα μετέφεραν στην αποθήκη του Μουσείου για λόγους ασφαλείας. Για την αρχική

2. Σχέδιο κάτοψης του θαλαμωτού τάφου 1.

3. Απιόσχημος πιθαμφορίσκος.

θέση εκείνων των αντικειμένων μέσα στον τάφο δεν υπάρχει αρχαιολογική τεκμηρίωση. Πιθανότατα τα περισσότερα θα είχαν αποτεθεί πάνω σε δύο χαμηλά θρανία διαμορφωμένα στην ανατολική και στη δυτική πλευρά του θαλάμου με λάξευση του φυσικού βράχου (εικ. 2).

Τα ευρήματα που είχαν μεταφερθεί στο Μουσείο πριν από την ανασκαφή περιλάμβαναν 25 πήλινα αγγεία, και από τα όστρακα που συλλέχθηκαν κατά τον καθαρισμό του θαλάμου αποκαταστάθηκαν άλλα 16. Τα 41, συνολικά, αγγεία από τον τάφο 1 τοποθετούν τη χρήση του στο διάστημα από την ΥΕ ΙΙΑ έως και τη μεταβατική ΥΕ ΙΙΒ/Γ (14ος – αρχές 12ου αι. π.Χ.).

Κεραμική

Στα αγγεία κλειστού σχήματος περιλαμβάνονταν τέσσερις απιόσχημοι πιθαμφορίσκοι, ένα κυλινδρικό αλάβαστρο, τρεις πρόχοι, τρεις ψευδόστομοι αμφορίσκοι και δύο θήλαστρα.

4. Δίωτη αμφοροειδής πρόχους.

5. Ψευδόστομος αμφορίσκος, ακόσμητος στον ώμο.

6α. Επικασσιτερωμένο θήλαστρο.

Η έναρξη της χρήσης του τάφου μπορεί να τοποθετηθεί στην ΥΕ ΙΙΑ1, στην οποία ανήκουν δύο απόσχημοι πιθαμφορίσκοι, ο ένας διακοσμημένος με δικτυωτό στον ώμο, και ο άλλος με κυματοειδή γραμμή και μικρό θύσανο στη ρίζα μιας από τις λαβές (εικ. 3). Μια άβαφη δίωτη αμφοροειδής πρό-

χους, με ευρεία απόσχημη κοιλιά, που στενεύει απότομα προς τα κάτω καταλήγοντας σε μικρό «πόδι» (εικ. 4), μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί στις αρχές της ΥΕ ΙΙΑ2 λόγω του σχήματος της κοιλιάς, μολονότι τα παραδείγματα δίωτων αμφοροειδών πρόχων είναι σπάνια σε αυτήν την περίοδο,³ καθώς επικρατεί ο τύπος με τρεις λαβές.

Στους ψευδόστομους αμφορίσκους αντιπροσωπεύονταν ο κωνικός-απόσχημος της ΥΕ ΙΙΑ2 και ο πεσμένος σφαιρικός της ΥΕ ΙΙΒ1. Αξιοσημείωτος είναι ένας κωνικός-απόσχημος της ΥΕ ΙΙΑ 2 χωρίς διακόσμηση στον ώμο (εικ. 5). Ένας άλλος ψευδόστομος ακόσμητος στον ώμο, χρονολογούμενος επίσης στην ΥΕ ΙΙΑ2, βρέθηκε στον θαλαμωτό τάφο που ανέσκαψε ο Β. Πετράκος στο προαύλιο του Γυμνασίου και θεωρήθηκε ως μίμηση κυπριακού προϊόντος, επειδή αυτό τα χαρακτηριστικό ήταν κοινό στην Κύπρο.⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ένα θήλαστρο, η αρχική ταινιωτή διακόσμηση του οποίου είχε καλυφθεί με επικασσιτέρωση (εικ. 6α), φαινόμενο σπάνιο σε σκεύη τέτοιου είδους.⁵ Το δεύτερο θήλαστρο ήταν ολόβαφο, με στενή εξηρη-

6β. Ολόβαφο θήλαστρο.

μένη ζώνη στο ύψος της προχοής (εικ. 6β). Το αγγείο αυτό κατατάσσεται από το σχήμα του στην ΥΕ ΙΙΒ, ενώ ο συγκεκριμένος τρόπος διακόσμησης εμφανίζεται στις αρχές ΥΕ ΙΙΓ.⁶ Επομένως, πρέπει μάλλον να τοποθετηθεί στη μεταβατική ΥΕ ΙΙΒ/Γ.

Στα ανοικτά σχήματα περιλαμβάνονταν επτά κύλικες, τρία κύπελλα, δύο άωτα κωνικά κυάθια, δύο λεκανίδια, δύο αρύταινες, δύο σκύφοι, ένας κρατήρας, τρεις βαθιές λεκάνες και μια λεκάνη με προχόη.

Οι κύλικες αντιπροσωπεύονταν από τρεις γραπές και τρεις άβαφες. Μια από τις γραπές ήταν περίτεχνα διακοσμημένη με χταπόδι που είχε στο κεφάλι και στα πλοκάμια στιγμές από επίθετη λευκή βαφή (εικ. 7), τεχνοτροπία χαρακτηριστική της ΥΕ ΙΙΑ2. Μια υψίποδη κύλικα της ΥΕ ΙΙΒ1, διακοσμημένη αρχικά με κάθετη πορφύρα, είχε επικασσιτερωθεί ώστε να δίνει την εντύπωση αργυρού αγγείου (εικ. 8).⁷ Επικασσιτερωμένες ήταν επίσης οι δύο από τις τρεις άβαφες κύλικες (εικ. 9).

Ενδιάκριτα κατάλοιπα επικασσιτέρωσης διατηρούσαν και μερικά άλλα άβαφα αγγεία, όπως π.χ. δύο άωτα κωνικά κυάθια, δύο λεκανίδια και μια

7. Κύλικα διακοσμημένη με χταπόδι.

8. Επικασσιτερωμένη γραπτή κύλικα.

9. Επικασσιτερωμένη άβαφη κύλικα.

α

β

γ

10α-γ. Επικασσιτερωμένα άβαφα αγγεία:

(α) άωτο κωνικό κυάθιο

(β) λεκανίδιο

(γ) αρύταινα.

αρύταινα (εικ. 10α-γ). Η εφαρμογή αυτής της τεχνικής σε άωτα κωνικά κυάθια και σε λεκανίδια είναι συχνό φαινόμενο, ενώ αντίθετα οι επικασσιτερωμένες αρύταινες σπανίζουν.⁸

Σπάνιο εύρημα ήταν επίσης ένας άβαφος σκύφος με κάθετες λαβές (εικ. 11). Αυτός ο τύπος σκύφου είναι γνωστός κυρίως από ΥΕ ΙΙΙΓ γραπτά αγγεία προερχόμενα από τη Ρόδο, όμως στις Μυκήνες έχουν βρεθεί μερικά άβαφα παραδείγματα χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΒ1.⁹ Επομένως, ο σκύφος από τη Σαλαμίνα μπορεί να αποδοθεί στην ΥΕ ΙΙΒ, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη κάποια πιθανά ίχνη επικασσιτέρωσης.

11. Άβαφος σκύφος με κάθετες λαβές.

Ο κρατήρας και τρεις βαθιές λεκάνες ήταν άβαφα, αλλά διακρίνονται στην επιφάνειά τους πυκνά μαύρα στίγματα που υποδηλώνουν ότι είχαν δεχθεί επικασσιτέρωση.¹⁰ Ο κρατήρας ανήκει στον εξελιγμένο κωνικό-απιόσχημο τύπο της ΥΕ ΙΙΑ2 (εικ. 12). Για τους κρατήρες αυτού του τύπου έχει υποστηριχθεί ότι ήταν υποκατάστατα πρωιμότερων μεταλλικών προτύπων,¹¹ άποψη που θα δικαιολογούσε την επικασσιτέρωσή τους. Η γενικότερη έλλειψη σαφών παραδειγμάτων επικασσιτερωμένων κρατήρων ίσως οφείλεται στην ανάγκη χρησιμοποίησης σε αγγεία τέτοιου μεγέθους μεγαλύτερων φύλλων κασσιτέρου, τα οποία θα ήταν δύσκολο να συγκρατηθούν στην επιφάνεια του πηλού για μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την ταφική χρήση τους.

Σε δύο από τις τρεις βαθιές λεκάνες το σώμα έχει κοιλόκυρτο περίγραμμα, χαρακτηριστικό του πρώιμου τύπου, και στις λαβές υπάρχει κατακόρυφη προεξοχή που απολήγει σε κομβίο (εικ. 13α). Οι λαβές αυτού του είδους παραπέμπουν σε μεταλλικά αγγεία, τα οποία θεωρείται ότι αναπαράγουν οι μυκηναϊκές πήλινες λεκάνες.¹² Η τρίτη λεκάνη έχει ψηλότερο σώμα με ομαλότερη κύρτωση προς το χείλος (εικ. 13β), στοιχείο που δείχνει ότι έπεται χρονολογικά. Η προχοϊκή λεκάνη (εικ. 14) ανήκει στον τύπο με ταινιόσχημες λαβές στο ύψος του

12. Άβαφος κρατήρας, πιθανώς επικασσιτερωμένος.

β

13α-β. Άβαφες λεκάνες, πιθανώς επικασσιτερωμένες.

α

14. Γραπτή λεκάνη με γεφυρόστομη προχοή.

15. Τριποδικό θυμιατήριο.

στομίου και είναι διακοσμημένη εξωτερικά και εσωτερικά με λεπτές ταινίες και στον πυθμένα με ομόκεντρους κύκλους.

Στην ομάδα των αγγείων που είχαν μεταφερθεί στο Μουσείο της Σαλαμίνας πριν από την ανασκαφή περιέχονταν δύο τριποδικά θυμιατήρια (εικ. 15). Αυτά μάλλον δεν θα ανήκαν στα κτερίσματα των νεκρών, αλλά θα χρησιμοποιούνταν για την απολύμανση του τάφου με υποκαπνισμό πριν από νέες ταφές, όπως έχει προταθεί και για άλλες αντίστοι-

χες περιπτώσεις. Ένα μικρό πόμα κολουροκωνικού σχήματος με λαβή στην κορυφή ίσως ανήκε σε ένα από εκείνα, αν και δεν ήταν διάτρητο.

Ειδώλια και κοσμήματα

Στα κτερίσματα των δευτερογενών ταφών συμπεριλαμβάνονταν τρία ελλιπώς σωζόμενα γυναικεία ειδώλια σχήματος Φ. Δύο χάντρες, κατασκευασμένες από πολύχρωμο υλικό ζωνώδους υφής, θα ανήκαν στα κοσμήματα των νεκρών. Επτά κωνίσκοι («κομβία») από στεατίτη ποικίλων χρωμάτων ίσως ήταν επίσης χάντρες περιδεραίων, εφόσον είναι και αυτή μια από τις διάφορες ερμηνείες που έχουν δοθεί στα αντικείμενα τέτοιου είδους.

Τάφος 2

Από τον κιβωτιόσχημο τάφο 2 σωζόταν μόνον το νότιο μέρος του (εικ. 16), καθώς το υπόλοιπο είχε καταστραφεί από παλαιότερες σκαπτικές εργασίες στην οδό Δημοσθένους, όπως δείχνουν το οδόστρωμα που είχε επικαθίσει στα τοιχώματα του τάφου και μια από τις καλυπτήριες πλάκες που βρέθηκε πεσμένη στο εσωτερικό του. Το σωζόμενο τμήμα είχε διαστάσεις 0,90x0,55 μ. και ύψος περίπου 0,80 μ. Τα τοιχώματά του ήταν κατασκευασμένα με όρθια τοποθετημένες πώρινες πλάκες.

16. Το σωζόμενο τμήμα του κιβωτιόσχημου τάφου 2.

Παρά τη διατάραξη από σύγχρονες επεμβάσεις και την πλήρη απουσία πήλινων αγγείων, ο τάφος 2 απέδωσε σημαντικότερα χάλκινα ευρήματα. Δίπλα στην πεσμένη πλάκα αποκαλύφθηκε μια σμίλη και όταν αφαιρέθηκε ήλθαν επιπλέον στο φως μια αιχμή δόρατος, ένας ξυρός (ξυράφι), έξι αιχμές βελών και δύο δισκάρια ζυγού.

Μετάλλινα αντικείμενα

Η σμίλη (μήκος 0,317 μ.) είναι κατασκευασμένη από συμπαγή χυτό χαλκό και έχει επίπεδο σώμα με αποκλίνουσες πλευρές, διευρυνόμενο προς την κόψη, η ακμή της οποίας σχηματίζει ελαφριά καμπύλη (εικ. 17α). Τέτοια εργαλεία κοπής, περιγραφόμενα και ως επίπεδοι πελέκει, απαντούν στον ελλαδικό χώρο από την Πρώιμη έως και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, χωρίς να σημειώνονται μεγάλες μεταβολές στο βασικό σχήμα τους.

Η αιχμή δόρατος (μήκος 0,144 μ.) σώθηκε σε άριστη κατάσταση και μάλιστα διατηρούσε μέσα στον αυλό κατάλοιπα από τον ξύλινο κοντό (εικ. 17β). Ο κωνικός αυλός έχει στην αρχή του πλαστικό δακτύλιο και δύο διαμετρικά αντίθετες οπές στη θέση των ήλων, με τους οποίους θα ήταν στερεωμένος στον κοντό. Η φυλλόσχημη λεπίδα έχει

ισχυρή κεντρική νεύρωση που αποτελεί συνέχεια του εξογκωμένου αυλού. Αυτή η αιχμή δόρατος ανήκει στον ονομαζόμενο «βόρειο τύπο», ο οποίος εμφανίζεται κατά τις ΥΕ ΙΙΒ-Γ περιόδους στην Ήπειρο, τα νησιά του Ιονίου, την Αλβανία και την Ιταλία, όμως υπάρχουν και μερικά παραδείγματα, χρονολογούμενα στις ίδιες περιόδους, από την κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο.¹³

Ο ξυρός (μήκος 0,185 μ.), αν και δεν σώθηκε σε καλή κατάσταση, διατηρούσε δύο από τους τρεις ηλίσκους που στερέωναν τη λεπίδα στη λαβή (εικ. 17γ). Οι μυκηναϊκοί ξυροί απαντούν σε δύο διαφορετικούς τύπους: ο ένας, στον οποίο ανήκει και αυτός από τον τάφο 2, έχει δίστομη φυλλόσχημη λεπίδα, ενώ ο άλλος έχει μονόστομη λεπίδα τριγωνικού σχήματος, όπως ένας ξυρός που βρέθηκε στον τάφο 7 (εικ. 40α). Ο πρώτος τύπος εμφανίζεται νωρίτερα και είναι σπανιότερος από τον δεύτερο, ωστόσο ενίοτε συνυπάρχουν και οι δύο μέσα στον ίδιο τάφο.¹⁴ Ο φυλλόσχημος τύπος θεωρείται ότι δεν επιβιώνει μετά την ΥΕ ΙΙΑ, όμως η παρουσία του εδώ μαζί με αιχμή δόρατος του υστερότερου «βόρειου τύπου» δείχνει ότι η χρήση του πρέπει να συνεχίστηκε έως και την ΥΕ ΙΙΒ.

17. Χάλκινα αντικείμενα

από τον τάφο 2:

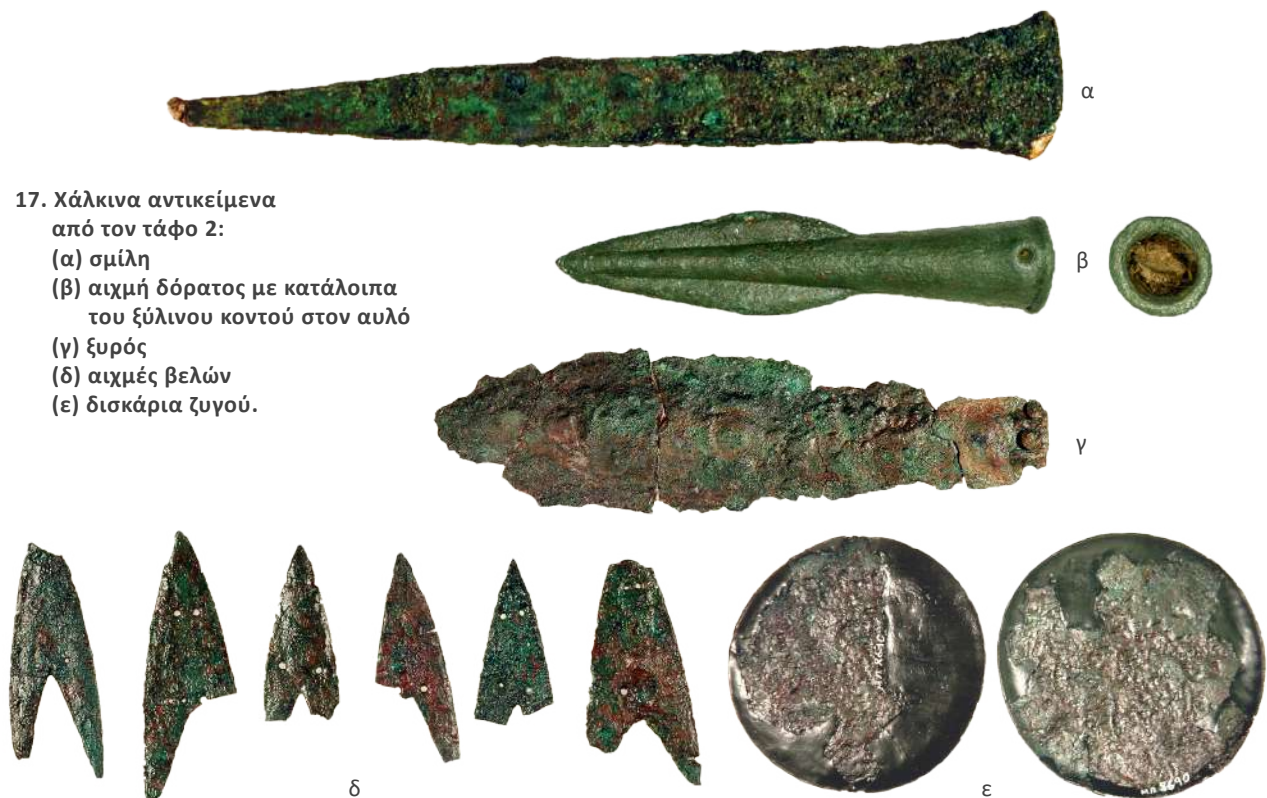
(α) σμίλη

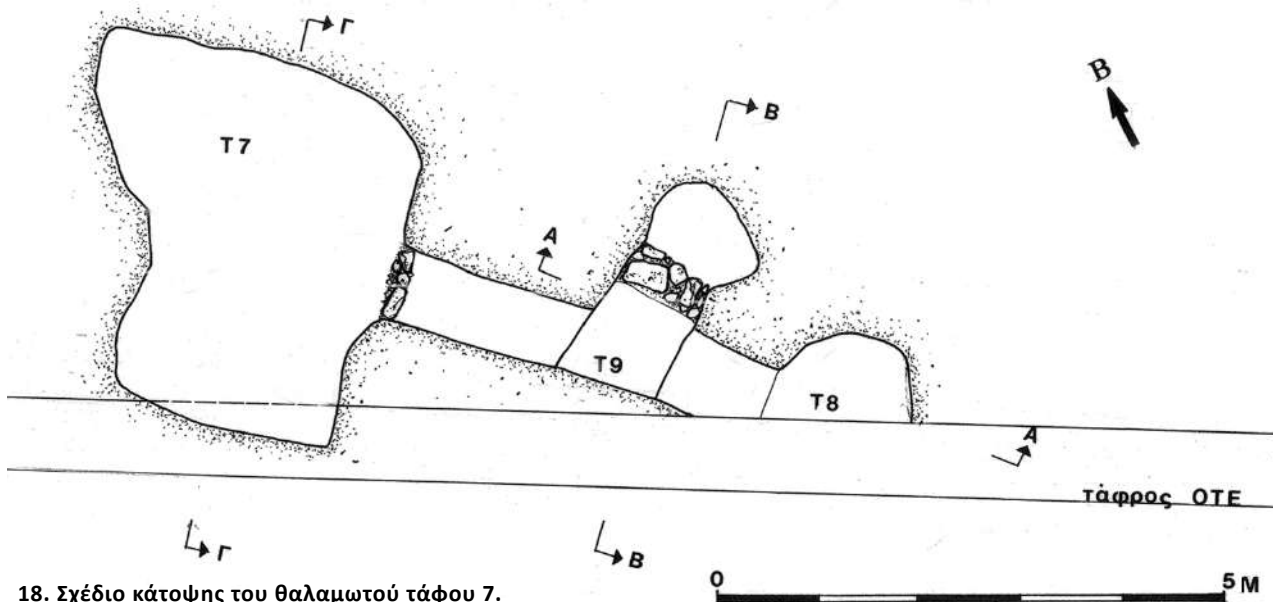
(β) αιχμή δόρατος με κατάλοιπα του ξύλινου κοντού στον αυλό

(γ) ξυρός

(δ) αιχμές βελών

(ε) δισκάρια ζυγού.

18. Σχέδιο κάτοψης του θαλαμωτού τάφου 7.

Οι αιχμές βελών ανήκαν στον τύπο χωρίς μίσχο, με ακιδόσχημα περύγια (εικ. 17δ).¹⁵ Στα δύο άκρα του άξονά τους υπήρχε ζεύγος μικρών οπών για τη στερέωση στο στέλεχος του βέλους. Η χρήση αιχμών βελών αυτού του είδους είχε μεγάλη διάρκεια, αρχίζοντας από τη Μέση Εποχή του Χαλκού και φθάνοντας έως τα τέλη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.

Τα δύο ισομεγέθη δισκάρια (διάμετρος 0,073 μ.) συγκολλήθηκαν από πολλά τεμάχια και είναι εν μέρει συμπληρωμένα, όμως στο ένα από αυτά σώζεται μία από τις οπές για την ανάρτηση στην οριζόντια ράβδο του ζυγού (εικ. 17ε). Ένας παρόμοιος δίσκος ζυγού, καλύτερης διατήρησης, βρέθηκε στον τάφο 7 (εικ. 40γ).

Τα χάλκινα αντικείμενα που περιείχε ο τάφος 2 μαρτυρούν ότι το άτομο που ενταφιάστηκε εδώ ανήκε στην αριστοκρατική τάξη, καθώς παρόμοια κτερίσματα έχουν βρεθεί σε πολύ πλούσιους μυκηναϊκούς τάφους. Τα όπλα θεωρείται ότι παραπέμπουν στην ιδιότητα του νεκρού ως πολεμιστή, ωστόσο, τα δόρατα και τα βέλη χρησίμευαν και στο κυνήγι, το οποίο ήταν εκείνη την εποχή μια από τις κύριες ασχολίες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, καθώς αποτελούσε μέρος της στρατηγικής για την επίδειξη της δύναμής τους, όπως υποδηλώνουν οι κυνηγετικές σκηνές που εμφανίζονται, ήδη από την πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο, σε επιτύμβιες στήλες από τους Ταφικούς Κύκλους Α και Β των Μυκηνών, σε πολύτιμα αντικείμενα που αποκάλυψε εκεί ο H. Schliemann (χρυσή σφραγίδα από τον τάφο III, χάλκινο εγχειρίδιο με ένθετη διακόσμηση από τον τάφο IV), σε τοιχογραφίες μυκηναϊκών μεγάρων και σε πολλά έργα μικρογλυπτικής.

Δεδομένου ότι το κυνήγι κατείχε σημαντική θέση στο σύστημα ιδεών της μυκηναϊκής αριστοκρατίας ως μέσον επίδειξης ισχύος και προσωπικού κύρους,¹⁶ δεν αποκλείεται η εναπόθεση δοράτων και αιχμών βελών σε τάφους να αποσκοπούσε και στην προβολή του νεκρού ως ικανού κυνηγού. Με το κυνήγι ίσως σχετίζονταν και οι «ξυροί» με δίστομη φυλλόσχημη λεπίδα, καθώς μπορεί να χρησίμευαν στην εκδορά και τον τεμαχισμό φονευμένων θηραμάτων, ενώ εκείνοι με μονόστομη τριγωνική λεπίδα είναι πιθανότερο να αποτελούσαν αντικείμενα καλλωπισμού των ανδρών (όπως τα σημερινά ξυράφια), ερμηνεία που επικρατεί τώρα και για τους δύο τύπους, αν και έχουν εκφρασθεί κατά καιρούς κάποιες ενστάσεις.

Τάφοι 3-6

Από τους τάφους 3, 4 και 6 εντοπίστηκαν μόνον οι δρόμοι, τους οποίους είχε κόψει εγκάρσια η τάφος του ΟΤΕ. Οι θάλαμοί τους βρίσκονταν πέραν του σκάμματος και δεν ήταν δυνατό να ερευνηθούν. Ο τάφος 5 ήταν μια μικρή κόγχη, λαξευμένη πιθανότατα στον δρόμο κάποιου άλλου θαλαμωτού. Στο εσωτερικό της δεν βρέθηκαν σκελετικά υπολείμματα, αλλά μάλλον θα περιείχε ταφή βρέφους, τα οστά του οποίου είχαν αποσαθρωθεί. Δύο ολόβαφα αγγεία που βρέθηκαν εδώ, ένας μόνωτος και ένας υψίπους σκύφος της ΥΕ ΙΙΑ2, θα ανήκαν στα κτερίσματα της ταφής.

Τάφος 7

Στον τάφο 7 είχαν καταστραφεί από το σκαπτικό μηχανήμα η νοτιοδυτική πλευρά του θαλάμου, ένα μέρος του δρόμου και το νοτιοδυτικό τμήμα μιας από τις δύο κόγχες που ήταν λαξευμένες στη δεξιά πλευρά του (εικ. 18). Σε προγενέστερο χρόνο, όταν

επιστρώθηκε με τσιμέντο η οδός Δημοσθένους, είχε αποκοπεί και η οροφή του θαλάμου, στη θέση της οποίας είχε τοποθετηθεί πλάκα σκυροδέματος. Ο τάφος διατηρούσε άθικτη τη λίθινη φραγή της εισόδου του, αλλά βρέθηκε επιχωμένος, προφανώς λόγω της διατάραξης που είχε υποστεί στα νεώτερα χρόνια.

Στον κεντρικό χώρο του θαλάμου ίσως υπήρχε μια κύρια ταφή, που θα συλήθηκε όταν αποκόπηκε η οροφή του. Κοντά στα τοιχώματά του βρέθηκαν πολλές δευτερογενείς ταφές, συνοδευόμενες από πλούσια κτερίσματα (εικ. 19, 20). Τα κρανία των νεκρών ήταν τοποθετημένα με φροντίδα ανάμεσα στα κτερίσματα, με το πρόσωπο στραμμένο προς τα κάτω. Αυτή η πρακτική ίσως είχε κάποια συμβολική σημασία, καθώς το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε στον τάφο Α5 του ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙ νεκροταφείου στην Απάθεια του Γαλατά της Τροιζηνίας, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί ως οστεοφυλάκιο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον τάφο εκείνο βρέθηκαν και ενδείξεις για την άσκηση ταφικών τελετουργιών.¹⁷

Η έρευνα του τάφου 7 απέδωσε συνολικά 85 πήλινα αγγεία, επτά ειδώλια, τέσσερα χάλκινα αντικείμενα, 25 ψήφους περιδεραιών από υαλόμαξα, φαγεντιανή, χαλκό και στεατίτη, καθώς και έξι κωνίσκους από στεατίτη. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των κτερισμάτων αυτού του τάφου ήταν η μεγάλη συχνότητα επικασσιτερωμένων αγγείων. Η κεραμική χρονολογεί τη χρήση του από την ΥΕ ΙΙΑ έως και την ΥΕ ΙΙΙΓ Μέση περίοδο (14ος – πρώιμος 11ος αι. π.Χ.).

Κεραμική

Στην πρώτη φάση της χρήσης του τάφου ανήκει ένας απώσχημος πιθαμφορίσκος της ΥΕ ΙΙΑ1, διακοσμημένος στον ώμο με κρίνο (εικ. 21). Τρεις άλλοι πιθαμφορίσκοι μπορούν να αποδοθούν στις ΥΕ ΙΙΑ2-Β1 περιόδους. Τα αλάβαστρα περιλάμβαναν ένα μικρό σφαιρικό, φθαρμένο στην επιφάνεια, και πέντε κυλινδρικά, τέσσερα από εκείνα χρονολογούμενα στις ΥΕ ΙΙΑ-Β (εικ. 22) και ένα στην ΥΕ ΙΙΙΓ Πρώιμη.

Μια από τις πρόχους ανήκε στον δίωτο αμφοροειδή τύπο της ΥΕ ΙΙΑ1 και ήταν επιχρισμένη σε όλη την επιφάνεια με μελανή βαφή, απολεπισμένη κατά τόπους (εικ. 23). Η μελανή βαφή και η πλαστική διαμόρφωση του κάτω άκρου των

19. Δευτερογενείς ταφές στη ΒΔ γωνία του τάφου 7.

20. Αγγεία δευτερογενών ταφών, μεταξύ αυτών και επικασσιτερωμένα.

λαβών απηχούν μεταλλικά πρότυπα στα οποία ανάγεται η καταγωγή αυτού του τύπου πρόχου.¹⁸ Μια από τις λαβές είχε σημείο του κεραμέα, αποτελούμενο από δύο οριζοντίως χαραγμένα γραμμίδια.¹⁹ Εκτός από μια άβαφη ευρύστομη πρόχου, όλες οι υπόλοιπες ήταν ταινιωτές, χρονολογούμενες από την ΥΕ ΙΙΒ έως και την ΥΕ ΙΙΙΓ Πρώιμη.

Πέντε θήλαστρα συνόδευαν πιθανότατα παιδικές ταφές, την παρουσία των οποίων μαρτυρεί και το σκελετικό υλικό που βρέθηκε εδώ. Το πρωιμότερο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΑ1, όπως δείχνουν το σχήμα του και η σπείρα με αναδιπλούμενο στέλεχος στη ζώνη του ώμου (εικ. 24α). Σε ένα

21. Πιθαμφορίσκος
διακοσμημένος με κρίνο.

22. Αλάβαστρο
με δικτυωτό κόσμημα.

23. Ολόβαφη δίωτη
αμφοροειδής πρόχους.

α

24α-β. Γραπτά θήλαστρα,
το ένα επικασσιτερωμένο.

β

θήλαστρο μικρού μεγέθους η γραπτή διακόσμηση είχε καλυφθεί με επιλασσίτρωση (εικ. 24β), αυξάνοντας σε δύο τα παραδείγματα επιλασσίτρωμένων θήλαστρων από αυτό το νεκροταφείο.

Ασυνήθης τύπος αγγείου ήταν ένα καλαθόσχημο με κοντό λαιμό (εικ. 25). Στη ζώνη του ώμου είχε τρικάμπυλα τόξα, πληρούμενα με σχηματοποιημένο πάπυρο στο κέντρο τους, διακόσμηση που το χρονολογεί στην ΥΕ ΙΙΑ2.²⁰ Τα λίγα καλαθόσχημα αγγεία που είναι γνωστά από την ηπειρωτική Ελλάδα έχουν ημισφαιρικό σώμα, χωρίς λαιμό, και είναι χειροποίητα. Ένα τέτοιο χειροποίητο σκεύος βρέθηκε σε θαλαμωτό τάφο του μυκηναϊκού νεκροταφείου στη θέση Χαλιώτη της Σαλαμίνας.²¹ Καλαθόσχημα αγγεία που έχουν κλειστό σχήμα και κοντό λαιμό, όπως αυτό από τον τάφο 7, απαντούν κατά την ίδια περίοδο στη Ρόδο, όμως εκείνα στηρίζονται σε τρία πόδια.²² Ενδεχομένως το σχήμα του αγγείου από τη Σαλαμίνα είναι μια απλουστευμένη παραλλαγή του ροδιακού τύπου.

Ανάλογος μετασχηματισμός κεραμικών προτύπων παρατηρείται στις μυκηναϊκές φλάσκες, αγγεία

που έλκουν την απώτερη καταγωγή τους από την Ανατολία. Οι αρχαιότερες φλάσκες είχαν φακοειδές σώμα χωρίς βάση, με κάθετα διαταγμένη διακόσμηση. Στις φλάσκες που εμφανίστηκαν στον ελλαδικό χώρο κατά την ΥΕ ΙΙΑ1 προστέθηκε σταθερή βάση για πρακτικούς λόγους και η κοιλιά απέκτησε σφαιρικό σχήμα. Περαιτέρω εξέλιξη σημειώνεται στην ΥΕ ΙΙΑ2, καθώς τότε εμφανίζεται ο τύπος με οριζόντια διακόσμηση, στον οποίο ανήκουν τρία φλασκίδια που βρέθηκαν εδώ, χρονολογούμενα στις ΥΕ ΙΙΑ2 (εικ. 26) και ΥΕ ΙΙΒ περιόδους.

Οι ψευδόστομοι αμφορίσκοι επικρατούσαν στα κλειστά αγγεία, αντιπροσωπευόμενοι από 12 παραδείγματα διαφόρων σχημάτων (εικ. 27α-δ). Οι ψευδόστομοι αμφορίσκοι, αγγεία που ερμηνεύονται ως δοχεία για αρωματικά έλαια, φαίνεται ότι ήταν τα δημοφιλέστερα αγγεία σε αυτό το νεκροταφείο, καθώς είχαν κυριαρχική παρουσία και στους τάφους που ανέσκαψε παλαιότερα ο Δαβάρας.²³ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας ψευδόστομος της ΥΕ ΙΙΒ/Γ, ο οποίος είχε στον ώμο, απέ-

25. Καλαθόσχημο αγγείο.

26. Φλασκίδιο με οριζόντια διακόσμηση.

27. Ψευδόστομοι αμφορίσκοι:

(α) απιόσχημος

(β) πιεσμένος σφαιρικός

(γ-δ) σφαιρικός, με μικρή οπή στον ώμο
διανοιγμένη πριν από την όπτηση.

α

β

γ

δ

α

β

28α-β. Γραπτές κύλικες, η μία επικασσιτερωμένη.

α

β

29α-β. Ολόβαφες κύλικες.

ναντι από την προχολή, μικρή κυκλική οπή, διανοιγμένη πριν από την όπτηση, για την είσοδο αέρα που θα διευκόλυνε τη ροή του υγρού περιεχομένου του (εικ. 27γ-δ). Αυτό το χαρακτηριστικό εμφανίζεται επίσης στους ύστερους μυκηναϊκούς ψευδόστομους αλλά και σε στενόλαιμες πρόχους ή ληκύθια της Υπομυκηναϊκής περιόδου από την ανασκαφή του Π. Καββαδία στον Ναύσταθμο της Σαλαμίνας.²⁴ Τα κλειστά σχήματα συμπλήρωναν εδώ μια στενόλαιμη πρόχους, ένα ληκύθιο και ένας αμφορίσκος με θαμπή μελανή βαφή που αφήνει ακάλυπτα το κατώτερο μέρος της κοιλιάς και τη βάση, χρονολογούμενος στην ΥΕ ΙΙΙΓ Μέση περίοδο.

Στα ανοικτά αγγεία κυριαρχούσαν οι κύλικες, εμφανιζόμενες σε 19 παραδείγματα: δύο γραπτές

και τρεις ολόβαφες της ΥΕ ΙΙΑ2 (εικ. 28α-β, 29α-β) και 14 άβαφες χρονολογούμενες στις ΥΕ ΙΙΑ-Β. Μια από τις δύο γραπτές, αρχικά διακοσμημένη με αμείβοντες, είχε επικασσιτερωθεί. Η μία από τις ολόβαφες ήταν επιχρισμένη με καστανομέλανε βαφή και οι άλλες δύο με ερυθρή/πορτοκαλλόχρωμη. Οι ολόβαφες κύλικες των ΥΕ ΙΙ-ΙΙΑ περιόδων θεωρούνται ως φθηνές απομιμήσεις αντίστοιχων μεταλλικών αγγείων.²⁵ Ως προς την παρατηρούμενη διαφοροποίηση στο χρώμα των ολόβαφων αγγείων, μπορούμε να εικάσουμε ότι το καστανομέλανο χρώμα παρέπεμπε σε χαλκό και οι αποχρώσεις του ερυθρού σε χρυσό. Οι άβαφες κύλικες, εκτός μίας, ήταν όλες επικασσιτερωμένες, ώστε να δημιουργούν την ψευδαίσθηση ότι ήταν κατασκευασμένες από άργυρο (εικ. 30α-β).

30α-β. Επικασσιτερωμένες
άβαφες κύλικες.

Επικασσιτερωμένα ήταν επίσης ένα άβαφο μόνωτο κύπελλο του τροπιδωτού τύπου, τα περισσότερα από τα άβαφα κωνικά κυάθια, όλα τα άβαφα λεκανίδια και μια γραπτή αργύταινα. Όπως προαναφέρθηκε, η επικασσιτέρωση είναι σπάνιο φαινόμενο στις αργύταινες και το γεγονός ότι εδώ έχουμε δύο τέτοια παραδείγματα (μαζί με εκείνο από τον τάφο 1) είναι οπωσδήποτε αξιοσημείωτο.

Η επικάλυψη με κασσίτερο μυκηναϊκών άβαφων ή γραπτών αγγείων που προορίζονταν για ταφική χρήση, με στόχο να αποκτήσουν την όψη πολυτελών αργυρών σκευών, εξυπηρετούσε την επιθυμία για επίδειξη πλούτου από τους συγγενείς του νεκρού κατά την κηδεία, χωρίς τη σπατάλη γνήσιων μετάλλινων αντικειμένων για αυτόν τον σκοπό. Ο κασσίτερος ήταν βέβαια φθηνότερος από

τον άργυρο, όμως ήταν και αυτός εισαγόμενο προϊόν υψηλού κόστους, καθώς οι πηγές του βρίσκονταν μακριά του ελλαδικού χώρου.²⁶ Επομένως η χρήση επικασσιτερωμένων αγγείων ως περυσμάτων δεν είναι ένδειξη έλλειψης αλλά λελογισμένης δαπάνης πλούτου.

Αρκετά επικασσιτερωμένα αγγεία βρέθηκαν και στους τάφους που ανέσκαψε το 1964 ο Δαβάρας, όμως στα περισσότερα από εκείνα ο κασσίτερος διατηρείται τώρα ως μικρά μαύρα στίγματα, ίσως επειδή η συγκεκριμένη κατηγορία της μυκηναϊκής κεραμικής δεν ήταν τότε ευρέως γνωστή και τα κατάλοιπα της επικασσιτέρωσης συνήθως αφαιρούνταν κατά το πλύσιμο και τη συντήρηση των ευρημάτων. Αντίθετα, σε πολλά από αυτά που βρέθηκαν στην ανασκαφή του 1995 η διατήρηση του κασσίτερου είναι εξαιρετική, καθώς η παρουσία του έγινε αμέσως αντιληπτή κατά την ανασκαφή (εικ. 20). Μάλιστα, σε μερικές περιπτώσεις διακρίνεται και ένα στρώμα υπόλευκης συγκολλητικής ουσίας ανάμεσα στα φύλλα του κασσίτερου και την επιφάνεια του πηλού.

Το σπουδαιότερο αγγείο από τον τάφο 7 ήταν ένας γραπτός κρατήρας άριστης ποιότητας, με περίτεχνη διακόσμηση από σπείρες με αναδιπλούμενο στέλεχος (εικ. 31). Το αγγείο ανήκει στον κωνικό-απώσχημο τύπο της ΥΕ ΙΙΑ1, ο οποίος, όμως, απαντάται και στην πρόωμη ΥΕ ΙΙΑ2.²⁷

31. Κρατήρας με περίτεχνη διακόσμηση
από σπείρες.

32α-β. Έντριπτη πήλινη φιάλη μιμούμενη χάλκινο σκεύος.

Άλλοι 11 κρατήρες έχουν βρεθεί στα μυκηναϊκά νεκροταφεία της Αγίας Κυριακής και της περιοχής Χαλιώτη και έξι ακόμη, αναφερόμενοι ως προερχόμενοι από τη Σαλαμίνα, βρίσκονται σήμερα σε Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές του εξωτερικού.²⁸ Ο κρατήρας από τον τάφο 7 ξεχωρίζει από άλλα σύγχρονα παραδείγματα για την εξαιρετική επιμέλεια με την οποία είναι σχεδιασμένο το διακοσμητικό θέμα. Οπωσδήποτε πρόκειται για εισηγμένο προϊόν, κατασκευασμένο σε κάποιο σημαντικό εργαστήριο εκείνης της εποχής.

Σπάνιο εύρημα ήταν επίσης μια φιάλη κατασκευασμένη από σκούρο καστανό πηλό με καστανομέλανο αλοιφώμα, στιλβωμένο μετά το στέγνωμα και πριν από την όπτηση με έντριψη, ώστε το αγγείο να δίνει την εντύπωση χάλκινου σκεύους (εικ. 32α-β). Στην εσωτερική και στην κάτω επιφάνεια του πυθμένα είχε πλαστικό δακτύλιο, στοιχείο που παραπέμπει και αυτό σε μεταλλικά πρότυπα. Παρόμοιου σχήματος χάλκινη φιάλη βρέθηκε σε θαλαμωτό τάφο, με διάρκεια χρήσης από την ΥΕ ΙΙΑ1 έως και την ΥΕ ΙΙΒ2, στη θέση Φούρεσι του

Δήμου Γλυκών Νερών της Αττικής.²⁹ Χάλκινη φιάλη περιείχε επίσης ένας από τους τάφους του ΥΕ ΙΙΓ-Υπομυκηναϊκού νεκροταφείου που ανέσκαψε ο Π. Καββαδίας στον Ναύσταθμο της Σαλαμίνας.³⁰

Στα μεγάλα ανοικτά αγγεία συμπεριλαμβάνονταν δύο άβαφες βαθιές λεκάνες, παρόμοιες προς εκείνες του πρώιμου τύπου από τον θαλαμωτό τάφο 1. Όμως, εδώ απουσιάζει η παραλλαγή με κάθετη προεξοχή στις λαβές, η οποία ήταν εκεί περισσότερο δημοφιλής. Μια λεκάνη με γεφυρόστομη προχοή ανήκε στον τύπο με ταινιόσχημες λαβές στο ύψος του στομίου και είχε εξωτερικά και εσωτερικά ταινιωτή διακόσμηση, όπως και η άλλη γραπτή λεκάνη από τον τάφο 1.

Οι σκύφοι αντιπροσωπεύονταν από τρία παραδείγματα: έναν υψίποδα ολόβαφο της ΥΕ ΙΙΑ2 (εικ. 33), έναν ημισφαιρικό της ΥΕ ΙΙΒ1, διακοσμημένο αρχικά με αντίρροπα V και κατόπιν επικασσιτερωμένο, και έναν άλλο ημισφαιρικό, χρονολογούμενο στην ΥΕ ΙΙΓ Πρώιμη (εικ. 34). Ο

33. Ολόβαφος υψίπους σκύφος.

34. Σκύφος με διακόσμηση μινωικού τύπου.

35. Βαθύς ημισφαιρικός κύαθος.

α

τελευταίος είχε στο ύψος των λαβών, σε ελεύθερο πεδίο, μια σειρά από μεμονωμένα ομόκεντρα ημικύκλια στραμμένα προς τα άνω. Ένας σκύφος ιδίου σχήματος, κατασκευασμένος παρομοίως από κιτρινωπό πηλό και διακοσμημένος με τον ίδιο τρόπο, βρέθηκε σε στρώμα της ΥΕ ΙΙΙΓ Πρώιμης στη Φυλακωπή και θεωρήθηκε ως προϊόν μινωικής επίδρασης, επειδή αυτό το μοτίβο απαντάται συχνά στην Υστερομινωική ΙΙΙΒ-Γ κεραμική.³¹ Στην ΥΕ ΙΙΙΓ Πρώιμη ανήκει επίσης ένας βαθύς ημισφαιρικός κύαθος (εικ. 35), διακοσμημένος με ταινία μεσαίου μεγέθους κάτω από το στόμιο, λεπτή ταινία στην ακμή του χείλους και με έναν κύκλο εσωτερικά στον πυθμένα.

Στα κεραμικά ευρήματα συγκαταλέγεται ένα δυσκοειδές πώμα, με κατακόρυφη τοξοειδή λαβή, κατασκευασμένο από χονδροειδή πηλό (εικ. 36α). Στην άνω επιφάνεια, κοντά στην περιφέρεια, είχε χαραγμένο πριν από την όπτηση σημείο του κεραμέα, αποτελούμενο από τρία παράλληλα γραμμίδια (εικ. 36β). Πώματα με σημεία του κατασκευαστή έχουν βρεθεί επίσης στην Αίγινα, την Τίρυνθα και τη Μιδέα.³² Στον τάφο 7 δεν βρέθηκε κάποιο αγγείο στο οποίο θα ταίριαζε αυτό το πώμα.

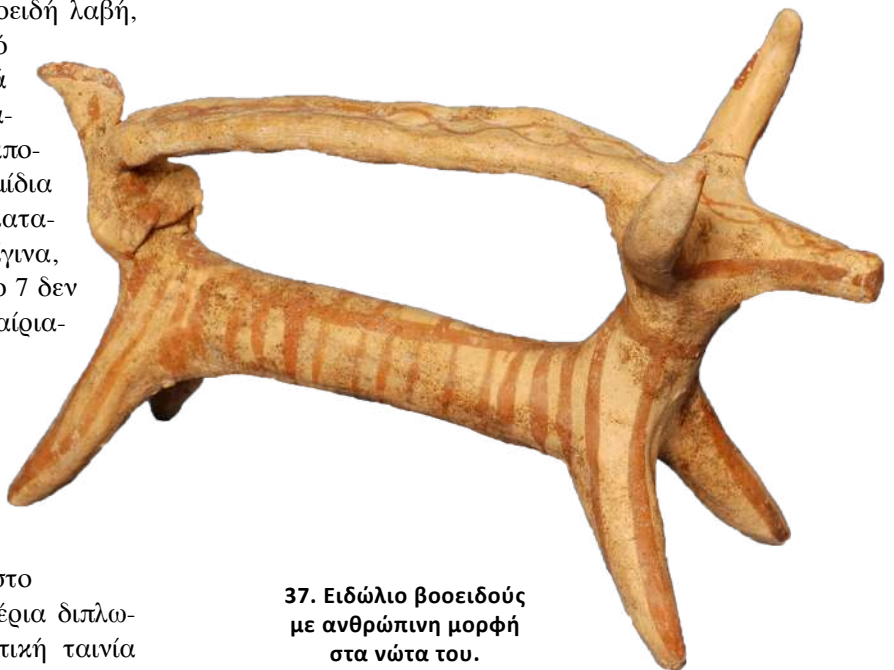
Ειδώλια

Τα κτερίσματα των δευτερογενών ταφών συμπεριλάμβαναν επτά πήλινα ειδώλια. Ένα από εκείνα παριστάνει βοοειδές με ανθρώπινη μορφή στα νώτα του (εικ. 37). Η μορφή φορά στο κεφάλι κωνικό κάλυμμα και έχει τα χέρια διπλωμένα στο στήθος. Μια φαρδιά πλαστική ταινία

β

36α-β. Πώμα με σημείο του κεραμέα στην άνω επιφάνεια.

37. Ειδώλιο βοοειδούς με ανθρώπινη μορφή στα νώτα του.

38. Ειδώλιο κουροτρόφου καθισμένης σε τριποδικό θρόνο.

39. Γυναικεία ειδώλια τύπου Φι Α.

αρχίζει από το κεφάλι του ζώου και καταλήγει στο στέρνο της μορφής. Για αυτόν τον σπάνιο τύπο μυκηναϊκών ειδωλίων έχουν προταθεί δύο διαφορετικές ερμηνείες: α) παράσταση ανθρώπου που οργώνει, β) συμπυκνόμενη απεικόνιση βοϊδάμαξας με οδηγό.³³

Σημαντικό είναι επίσης ένα ειδώλιο κουροτρόφου, καθισμένης σε τριποδικό θρόνο με συμπαγές ερεϊσίνωτο (εικ. 38). Η μορφή φορά περιδέραιο που δηλώνεται με σειρά στιγμών γύρω από τον λαιμό. Το βρέφος αποδίδεται συνοπτικά, χωρίς πλαστικές λεπτομέρειες, αλλά είναι σχεδιασμένο προσεκτικά πάνω στο στήθος της γυναίκας. Το σώμα του δηλώνεται με σύστημα γραμμιδίων που σχηματίζουν «ραχοκοκαλιά» και το κεφάλι με ωοειδές περίγραμμα και μεγάλη στιγμή στη θέση του οφθαλμού. Τα γνωστά μυκηναϊκά ειδώλια καθιστών γυναικείων μορφών είναι σχετικώς λίγα και προέρχονται κυρίως από τάφους ή χώρους λα-

τρείας. Όπως έχει υποστηριχθεί με βάσιμα επιχειρήματα σε συνολική μελέτη τους, πιθανότατα παριστάνουν μυκηναϊκή θεότητα προστάτιδα της ζωής και φύλακα των νεκρών, η οποία θεωρείτο ότι εξασφάλιζε τη γονιμότητα και την αναγέννηση.³⁴

Τέσσερα από τα υπόλοιπα ειδώλια απεικόνιζαν επίσης γυναικείες μορφές, ενώ ένα θραύσμα πιθανώς ανήκε σε ζωόμορφο. Τρία από τα γυναικεία ανήκουν στον τύπο Φι Α (εικ. 39) και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ2.³⁵ Όλα είχαν τα κοινά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου: κοντό και χονδρό στέλεχος, ελλειψοειδή κορμό διακοσμημένο με πυκνές κυματοειδείς γραμμές που συνεχίζονται και στο στέλεχος, κεφάλι με συμπαγή βαφή στα πλάγια και στο πίσω μέρος, οφθαλμούς δηλωμένους με μεγάλους επίθετους βώλους πηλού και στιγμή στο κέντρο. Ένα ειδώλιο σχήματος Ψ μπορεί να αποδοθεί στην ΥΕ ΙΙΒ.

40α-δ. Χάλκινα αντικείμενα από τον τάφο 7:

(α) ξυρός

(β) εγχειρίδιο

(γ) δισκάριο ζυγού

(δ) τριγωνικό εξάρτημα, πιθανώς από ζυγό.

Γυναικεία ειδώλια βρίσκονται πολύ συχνά σε παιδικές ταφές και μάλιστα έχει προταθεί ότι αντιπροσώπευαν θείες τροφούς ή θεότητες που προστάτευαν τα μικρά παιδιά στο ταξίδι τους στον κάτω κόσμο.³⁶ Η άποψη αυτή, όμως, απορρίπτεται από ορισμένους μελετητές με το επιχείρημα ότι γυναικεία ειδώλια εμφανίζονται και σε τάφους ενηλίκων. Ωστόσο, ο προβαλλόμενος αντίλογος δεν συνυπολογίζει το γεγονός ότι τα σκελετικά κατάλοιπα βρεφών ή ακόμη και εμβρύων, που ίσως συνόδευαν τους ενήλικες, κατά κανόνα δεν διατηρούνται σε τόσο καλή κατάσταση ώστε να γίνονται εύκολα αντιληπτά κατά την ανασκαφή.

Χάλκινα αντικείμενα

Τα χάλκινα αντικείμενα είχαν και εδώ εντυπωσιακή παρουσία (εικ. 40α-δ), αντιπροσωπευόμενα από έναν ξυρό (μήκος 0,135 μ.) του τύπου με τριγωνική λεπίδα, ένα εγχειρίδιο (μήκος 0,18 μ.) με τρεις ηλίσκους στη θέση στερέωσης της λαβής, ένα δισκά-

ριο ζυγού (διάμετρος 0,096 μ.), που διατηρεί τρεις από τις τέσσερις οπές για την ανάρτησή του, και ένα εξάρτημα τριγωνικού σχήματος (ύψος 0,04 μ.) με μεγάλη ελλειψοειδή οπή στην κορυφή. Το τελευταίο ίσως ανήκε επίσης σε ζυγό, καθώς μπορεί να ήταν ο κρεμαστήρας στο μέσον της οριζόντιας ράβδου του.

Όπως προαναφέρθηκε, χάλκινοι ζυγοί έχουν βρεθεί σε πολύ πλούσιους μυκηναϊκούς τάφους. Μάλιστα, στον τάφο ΙΙΙ του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών εμφανίζονται και παραδείγματα από χρυσό, τα οποία δείχνουν ότι η χρήση τέτοιων αντικειμένων ως κτερισμάτων είχε ιδιαίτερη συμβολική σημασία. Πιθανότατα πρόκειται για νεκρικούς ζυγούς που συμβόλιζαν την «ψυχοστασία», δηλαδή το ζύγισμα της ψυχής μετά τον θάνατο, δοξασία που απαντάται και σε άλλες αρχαίες θρησκείες.³⁷ Η ερμηνεία αυτή ενισχύεται από την απεικόνιση πεταλούδας (γνωστό σύμβολο της

41α-γ. Ψήφοι περιδεραίων από υαλόμαζα.

42. Χάντρες από φαγεντιανή.

43. Κυλινδρική χάντρα από στεατίτη επικαλυμμένο με χαλκό.

44α-β. Τρεις χάντρες από στεατίτη, χαλκό και υαλόμαζα, προσκολλημένες σε μάζα σιδήρου με κατάλοιπα υφάσματος στην πίσω όψη.

ψυχής) στους δίσκους ενός χρυσού ζυγού από τις Μυκήνες.³⁸

Κοσμήματα και αντικείμενα αμφίεσης

Τα περισσότερα από τα κοσμήματα που βρέθηκαν στον τάφο 7 ήταν ψήφοι περιδεραίων από βαθυκύανη υαλόμαζα, σε σχήμα επιμήκους πλακιδίου. Στην ανάγλυφη διακόσμησή τους εμφανίζονται τα εξής θέματα: δύο εξάφυλλοι ρόδακες (εικ. 41α), οκτώσχημη ασπίδα (εικ. 41β), δύο αντωπές αχιβάδες (εικ. 41γ). Μια ρομβοειδής χάντρα τύπου «κολοκυθόσπορου», μια μικροσκοπική σωληνωτή με πυκνούς εγκάρσιους δακτυλίους και μια κυλινδρική διακοσμημένη με εγχάρακτο δικτυωτό ήταν κατασκευασμένες από φαγεντιανή (εικ. 42).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια κυλινδρική χάντρα από στεατίτη, ο οποίος είχε επικαλυφθεί με χαλκό ώστε το κόσμημα να φαίνεται κατασκευασμένο από πολυτιμότερο υλικό (εικ. 43). Προφανώς αυτή ήταν άλλη μια προσπάθεια για τη δημιουργία εντυπώσεων που θα τόνιζαν τον πλούτο και την υψηλή κοινωνική θέση των νεκρών χωρίς υπέρμετρη σπατάλη πολυτελών αντικειμένων. Πάντως, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι οικογένειες των ατόμων που ενταφιάστηκαν εδώ ήταν εύπορες, καθώς αυτό διαπιστώνεται γενικότερα από

την ποιότητα και τα είδη των κτερισμάτων που πρόσφεραν στους νεκρούς τους.

Παρόμοια κυλινδρική χάντρα από μελανό στεατίτη βρέθηκε προσκολλημένη σε μάζα σιδήρου μαζί με δύο άλλες, μία μικρότερη κυλινδρική, χάλκινη στην επιφάνεια, και μία μικρή σφαιρική από υπόλευκη υαλόμαζα (εικ. 44α). Για εκείνη που φαινόταν να είναι χάλκινη δεν εξετάστηκε εάν κάτω από τον χαλκό υπήρχε άλλο υλικό, καθώς δεν επιχειρήθηκε να αποσπαστούν οι χάντρες από τη μάζα σιδήρου, επειδή στην πίσω όψη αυτής της μάζας σώζονταν κατάλοιπα υφάσματος (εικ. 44β). Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της αείμνηστης Γιούλης Σπαντιδάκη, το ύφασμα ήταν κατασκευασμένο με την τεχνική της απλής ύφανσης, δηλαδή με την ευθύγραμμη διασταύρωση των κλωστών των στιμονιών με εκείνες των υφιδιών. Ως προς την παρουσία του σιδήρου στον τάφο, πρέπει να εξετασθεί με αρχαιολογικές αναλύσεις εάν ανήκει στη Μυκηναϊκή εποχή ή εάν πρόκειται για αντικείμενο των νεότερων χρόνων, που ίσως είχε παρεισφρήσει στο εσωτερικό του όταν καταστράφηκε η οροφή του από τις εργασίες διαμόρφωσης της οδού Δημοσθένους (γύρω στη δεκαετία του 1950).

45. Παιδικές ταφές σε κόγχη στον δρόμο του τάφου 7 (τάφος 8).

Μερικοί κωνίσκοι από στεατίτη που βρέθηκαν εδώ θα ανήκαν στην αμφίεση των νεκρών, καθώς τα αντικείμενα αυτού του είδους είναι πιθανότερο να χρησίμευαν ως κομβία ή βαρίδια ενδυμάτων ή και ως ψήφοι περιδεραίων, παρά ως σφονδύλια αδραχτιού, όπως ήταν παλαιότερα η συνήθης ερμηνεία τους.

Τάφοι 8-9

Όπως προαναφέρθηκε, στον δρόμο του τάφου 7 ήταν λαξευμένες δύο μικρές κόγχες, οι οποίες αριθμήθηκαν ως τάφοι 8 και 9 (εικ. 18). Στον τάφο 8 βρέθηκαν αποσπασμένα σκελετικά υπολείμματα νηπίων ή βρεφών και αρκετά κτερίσματα, ενώ ο τάφος 9 δεν απέδωσε κανένα εύρημα, είτε επειδή είχε συληθεί στην αρχαιότητα, είτε επειδή είχε καθαριστεί προκειμένου να δεχθεί νέες ταφές, που δεν πραγματοποιήθηκαν. Ένα τμήμα του τάφου 8

είχε αποκοπεί κατά τη διάνοιξη της τάφρου του ΟΤΕ αλλά όπως φαίνεται, από τα αγγεία που βρέθηκαν, πρέπει να περιείχε τουλάχιστον δύο παιδικές ταφές. Η πρώτη είχε παραμερισθεί στη δυτική πλευρά της κόγχης, ενώ η δεύτερη καταλάμβανε τον κεντρικό χώρο (εικ. 45).

Τα αγγεία της πρώτης ταφής ήταν μια ολόβαφη κύλικα, ένας ολόβαφος υψίπους σκύφος και ένα θήλαστρο, χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΑ2. Η δεύτερη ταφή ήταν κτερισμένη με έναν ψευδόστομο αμφορίσκο, έναν πτηνόμορφο ασκό, ένα μικρογραφικό ταινιωτό λεκανίδιο και τέσσερα γυναικεία ειδώλια του τύπου Φι Β, χρονολογούμενα στην ΥΕ ΙΙΑ/Β. Μια υδρίσκη, τοποθετημένη κοντά στο ανατολικό τοίχωμα της κόγχης, δεν είναι βέβαιο εάν ανήκε στην ίδια ταφή ή σε μια άλλη που ίσως είχε παραμερισθεί εκεί. Όπως είναι γνωστό, τα θήλαστρα, οι πτηνόμορφοι ασκοί, τα μικκύλα αγγεία

και τα γυναικεία ειδώλια αποτελούσαν τυπικά κτερίσματα παιδικών ταφών.

Μελέτη δειγμάτων αρχαίου DNA

Δείγματα από το ανθρωπολογικό υλικό που απέδωσε η ανασκαφή συμπεριελήφθησαν σε ένα ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα για τη συγκριτική μελέτη αρχαίου DNA από διεθνή ομάδα γενετιστών και άλλων επιστημόνων. Τα άλλα δείγματα που εξετάστηκαν στο πλαίσιο αυτής της μελέτης προέρχονταν από τρεις ανασκαφές στην Πελοπόννησο και τρεις στην Κρήτη, καθώς και από ένα νεκροταφείο της Πρώιμης-Μέσης Εποχής του Χαλκού στη νοτιοδυτική Ανατολία.

Το αρχαιότερο δείγμα DNA από τον ελλαδικό χώρο βρέθηκε στο νεολιθικό σπήλαιο στην Αλεπότρυπα του Διρού. Τα δείγματα DNA από τη Μινωική Κρήτη προήλθαν από το ανθρωπολογικό υλικό που περιείχαν ο λάκκος μεταξύ των θολωτών τάφων Α και Β στη Μονή Οδηγήτριας, ο οποίος στην MM IB είχε χρησιμοποιηθεί ως οστεοφυλάκιο, το σπήλαιο στον Άγιο Χαράλαμπο Λασιθίου, το οποίο στη MM IIB χρησιμοποιήθηκε επίσης ως οστεοφυλάκιο, και ο τάφος 160 του YM III νεκροταφείου στους Αρμένους. Δείγματα DNA από την ηπειρωτική Ελλάδα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού απέδωσαν ταφές της YE III στον θολωτό τάφο 1 της Περιστεριάς και ανακομιδές της ίδιας περιόδου στον θαλαμωτό Α5 της Απάθειας του Γαλατά (Τροιζηνία). Όσον αφορά στη Σαλαμίνα, το δείγμα αρχαίου DNA βρέθηκε σε δόντι μικρού κοριτσιού, που συλλέχθηκε στον τάφο 7.

Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας δημοσιεύθηκαν το 2017 στο διεθνούς κυκλοφορίας επιστημονικό περιοδικό *Nature*.³⁹ Σύμφωνα με τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν από 19 αρχαία άτομα, οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι είχαν γενετική συγγένεια, έλκοντας την καταγωγή τους κατά τα τρία τέταρτα από τους πρώτους νεολιθικούς αγρότες της δυτικής Ανατολίας και του Αιγαίου και ως προς το υπόλοιπο ποσοστό από αρχαίους πληθυσμούς σχετιζόμενους κυρίως με εκείνους του Καυκάσου και του Ιράν.

Σημειώσεις

Ευχαριστώ την κ. Ιφιγένεια Δεκουλάκου, συνάδελφο στην τότε Β' Εφορεία Αρχαιοτήτων, ύστερα από σχετική πρόσκληση της οποίας πραγματοποιήσα το 1995 την έρευνα των YE τάφων στην Αγία Κυριακή της Σαλαμίνας. Επίσης ευχαριστώ την αρμόδια τώρα για τη Σαλαμίνα αρχαιολόγο κ. Τριανταφυλλιά Κάττουλα για την παροχή πληροφοριών και σχετικής βιβλιογραφίας, καθώς και την αρχαιολόγο κ. Μαρία Γιαννοπούλου, η οποία μου πρόσφερε πολύτιμη βοήθεια με την ταξινόμηση και καταγραφή όλων των ευρημάτων.

1. Πετροπουλάκου & Πεντάζος 1973, σ. 122-123, X4-Y4, θέση 12· Hope Simpson & Dickinson 1979, σ. 205, θέση F 12.
2. ΑΔ 20 (1965), Β1, σ. 125-126 (Κ. Δαβάρας)· Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989.
3. Βλ. π.χ. μια δίωτη αμφοροειδή πρόχου της YE IIIA2 από τις Μυκήνες, Ξενάκη-Σακελλαρίου 1985, σ. 224, αρ. Π 3228, πίν. 106.
4. Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, σ. 308 αρ. 4073, σ. 311, 315 σημ. 13, σ. 560, πίν. 106. Πρβ. επίσης έναν ψευδόστομο αμφορίσκο ακόσμητο στον ώμο από την Αθήνα, Mountjoy 1999, σ. 553, αρ. 257, ειχ. 201 (YE IIIB2).
5. Επικασσιτερωμένο θήλαστρο βρέθηκε και στο YE νεκροταφείο της Βάρκιζας/Βάρης, Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1988, σ. 70, αρ. 45, πίν. 45.
6. Ανάλογη περίπτωση ήταν ένα θήλαστρο από την ανασκαφή του Δαβάρα, το οποίο χρονολογήθηκε στις αρχές YE IIIG, βλ. Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, σ. 224, αρ. 2370, σ. 512, πίν. 80.
7. Για την επικασσιτέρωση μυκηναϊκών αγγείων βλ. ειδικά Immerwahr 1966.
8. Βλ. ένα άλλο παράδειγμα από το YE νεκροταφείο της Βάρκιζας/Βάρης, Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1988, σ. 75, αρ. 64, πίν. 49.
9. Wardle 1969, σ. 291-292, αρ. 122-124 (FS 289), ειχ. 12, πίν. 63a.
10. Ως προς τις λεκάνες, πρβ. έξι άλλα παραδείγματα με ίχνη επικασσιτέρωσης από τάφους της Σαλαμίνας, Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, σ. 488-489. Πρβ. επίσης Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1988, σ. 54, αρ. 11, πίν. 28.
11. Stubbings 1947, σ. 37-38, 65.
12. Furumark 1941, σ. 52-54· Stubbings 1947, σ. 41, 65, πίν. 10: 9. Για παραδείγματα χάλκινων λεκανών, βλ. π.χ. Immerwahr 1971, σ. 200, αρ. XIII-1, πίν. 44· Ξενάκη-Σακελλαρίου 1985, πίν. 32: 2367 και 2762-2766, πίν. 46: 2368-2369, πίν. VI (σχέδια).
13. Για τις αιχμές δοράτων «βόρειου τύπου» και τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. συνοπτικά Molloy 2018, σ. 93-96, ειχ. 6.5. Για τη διαφοροποίησή τους από τις Υστερομινωικές αιχμές δοράτων «τύπου Μουλιανών», βλ. Catling 1968, σ. 105-107.
14. Βλ. π.χ. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1988, σ. 38, αρ. 1 (φυλλόσχημος τύπος) και αρ. 2 (τριγωνικός τύπος), πίν. 19, από τον ίδιο θαλαμωτό τάφο.
15. Τύπος V κατά Buchholz 1962.
16. Για τη συμβολική σημασία του κυνηγιού στην ιδεολογία της μυκηναϊκής αριστοκρατίας, βλ. π.χ. Marinatos 1990· Morris 1990· Hamilakis 1996.
17. Hamilakis 1996· Konsolaki-Yannopoulou 2001, σ. 218.
18. Furumark 1941, σ. 20· Immerwahr 1971, σ. 134. Πρβ. μια ολόβαφη δίωτη αμφοροειδή πρόχου από το YE νεκροταφείο στην Αγορά των Αθηνών, Immerwahr 1971, σ. 163, αρ. I-4, πίν. 30: 4 και πίν. 67: I-4.

19. Ίδιο σημείο του κεραμέα είχαν στη λαβή δύο χύτερες από τα Μέθανα, βλ. Lindblom 2001, σ. 87, πίν. 51, αρ. 1040 και 1041.
20. Πρβ. French 1965, σ. 190, πίν. 53, (α) 2.
21. Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, σ. 365-366, αρ. 3973, σ. 516-517, πίν. 127.
22. Βλ. π.χ. Mountjoy 1999, σ. 1012, αρ. 73-74, εικ. 412 (YE IIIA2).
23. Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, σ. 435-454.
24. Wide 1910, σ. 19-21, 26-27, εικ. 4, πίν. V, VI· Stubbings 1947, σ. 21, 24.
25. Stubbings 1947, σ. 27-28, 62-63· Immerwahr 1966, σ. 388.
26. Για τις πιθανές πηγές και το εμπόριο του κασσίτερου στην ΥΕ Εποχή, βλ. Immerwahr 1966, σ. 389-392.
27. Βλ. Mountjoy 1999, σ. 383, αρ. 46, εικ. 133.
28. Αναστασίου-Αλεξοπούλου 1989, σ. 422-423. Βλ. επίσης Mountjoy 1999, σ. 532, 535, αρ. 160 και 162, εικ. 191 και 192.
29. Χατζηδημητρίου κ.ά. 2010, σ. 50, 56-57, 65-67, εικ. 25α-β, 32.
30. Kavvadias 1894. Wide 1910, σ. 29, αρ. 3600.
31. Βλ. π.χ. Porham 1970, σ. 200, εικ. 3, αρ. 36. Για τον σκύφο από τη Φυλακωπή, βλ. Mountjoy 1999, σ. 920, αρ. 152, εικ. 374.
32. Lindblom 2001, σ. 90, αρ. J1-5, πίν. 56: 1105-1109.
33. Για την πρώτη ερμηνεία βλ. French 1971, σ. 165-166· Tamvaki 1973, σ. 236-242, εικ. 17-18. Για τη δεύτερη βλ. Nicholls 1978, σ. 9, αρ. 15· Palafidis-Williams 1998, σ. 67-71· Konsolaki-Yannopoulou 2016, σ. 53-54, πίν. XXc, XXIa.
34. Βλασσοπούλου-Καρούδη 2008, σ. 65.
35. Για την τυπολογία και τη χρονολόγηση των ειδωλίων σχήματος Φ, βλ. French 1971, σ. 116-123.
36. Μυλωνάς 1953-1954.
37. Για την «ψυχροστάσια» βλ. ειδικά Gwyn Griffiths 1991, σ. 287-291.
38. Vermeule 1964, σ. 298, 349, σημ. 7 (με πολλά παραδείγματα ζυγών από άλλους τάφους), πίν. LXVII A.
39. Lazaridis κ.ά. 2017.

Βιβλιογραφία

- Αναστασίου-Αλεξοπούλου Κ. 1989, *Η Συστάδα Τάφων του Γυμνασίου και η Μυκηναϊκή Σαλαμίνα*, Διακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Βλασσοπούλου-Καρούδη Μ. 2008, *Πήλινα Μυκηναϊκά Ομοιώματα Καθισμάτων και Καθιστά Ειδώλια*, Αθήνα.
- Buchholz H.G. 1962, «Der Pfeilglätter aus den VI. Schachtgrab von Mykene und die helladischen Pfeilspitzen», *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 77 (1962), σ. 317-329.
- Catling H.W. 1968, «Late Minoan vases and bronzes in Oxford», *BSA* 63 (1968), σ. 89-131.
- French E. 1965, «Late Helladic IIIA2 pottery from Mycenae», *BSA* 60 (1965), σ. 159-202.
- French E. 1971, «The development of Mycenaean terracotta figurines», *BSA* 66 (1971), σ. 102-187.
- Furumark A. 1941, *The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification*, Stockholm 1941.
- Gwyn Griffiths J. 1991, *The Devine Verdict. A Study of Divine Judgment in the Ancient Religions*, Leiden.
- Hamilakis Y. 1996, «A footnote on the Archaeology of Power: Animal bones from a Mycenaean chamber tomb at Galatas, NE Peloponnese», *BSA* 91 (1996), σ. 153-166.
- Hope Simpson R. & Dickinson O.T.P.K. 1979, *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age*, Vol. I: *The Mainland and Islands*, Göteborg 1979.
- Immerwahr S.A. 1966, «The use of tin on Mycenaean vases», *Hesperia* 35 (1966), σ. 381-396.
- Immerwahr S.A. 1971, *The Athenian Agora 13. The Neolithic and Bronze Ages*, Princeton, New Jersey.
- Kavvadias P. 1894, *Catalogue des Musées d'Athènes*, Αθήνα.
- Konsolaki-Yannopoulou E. 2001, «New evidence for the practice of libations in the Aegean Bronze Age», *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age* (επιμ. R. Laffineur & R. Hägg), Liège - Austin, σ. 214-219.
- Konsolaki-Yannopoulou E. 2016, «The symbolic significance of the terracottas from the Mycenaean sanctuary at Ayios Konstantinos, Methana», *Metaphysis. Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age* (επιμ. Alram-Stern E., Blakolmer F., Deger-Jalkotzy S., Laffineur R., Weilharter J.), Leuven - Liège, σ. 49-57.
- Lazaridis I., Mittnik A., Patterson N. κ.ά. 2017, «Genetic origins of the Minoans and Mycenaeans», *Nature* 548 (2017), σ. 214-218.
- Lindblom M. 2001, *Marks and Makers. Appearance, Distribution and Function of Middle and Late Helladic Manufacturers' Marks on Aeginetan Pottery*, Jonsöred.
- Marinatos N. 1990, «Celebrations of death and the symbolism of the lion hunt», *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid* (επιμ. R. Hägg & G.C. Nordquist), Stockholm, σ. 143-148.
- Molloy B. 2018, «Bronze weaponry and cultural mobility in Late Bronze Age Southeast Europe», *Warfare in Bronze Age Society* (επιμ. Ch. Horn & K. Kristiansen), Cambridge, σ. 81-100.
- Morris C.E. 1990, «In pursuit of the white tusked boar: Aspects of hunting in Mycenaean society», *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid* (επιμ. R. Hägg & G.C. Nordquist), Stockholm, σ. 149-156.
- Mountjoy P.A. 1999, *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden, Westf.
- Μυλωνάς Γ.Ε. 1953-1954, «Μυκηναϊκή παιδική ταφή Ελευσίνος», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 92-93 (1953-1954), σ. 35-44.
- Nicholls R.V. 1978, *Greek Gods and Goddesses in Miniature. An Exhibition of the Chesterman Terracotta Collection*, Cambridge.
- Ξενάκη-Σακελλαρίου Α. 1985, *Οι Θαλαμωτοί Τάφοι των Μυκηνών, Ανασκαφής Χρ. Τσούντα (1887-1898)*, Παρίσι.
- Πετροπουλάκου Μ. & Πενάτζος Ε. 1973, *Αττική. Οικιστικά στοιχεία - πρώτη έκθεση* (Αρχαίες Ελληνικές πόλεις 21), Αθήνα.

- Pilafidis-Williams K. 1998, *The Sanctuary of Aphaia on Aigina in the Bronze Age*, München.
- Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Ν. 1988, «Το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βάριζας/Βάρης», *ΑΔ* 43 (1988), Α', σ. 1-108.
- Popham M. 1970, «Late Minoan IIIB pottery from Knossos», *BSA* 65 (1970), σ. 195-202.
- Stubbings F. 1947, «The Mycenaean pottery of Attica», *BSA* 42 (1947), σ. 1-75.
- Tamvaki A. 1973, «Some unusual Mycenaean terracottas from the Citadel House area, 1954-69», *BSA* 68 (1973), σ. 207-265.
- Vermeule E. 1964, *Greece in the Bronze Age*, Chicago.
- Wardle K.A. 1969, «A group of Late Helladic IIIB1 pottery from within the citadel at Mycenae», *BSA* 64 (1969), σ. 261-297.
- Wide S. 1910, «Gräberfunde aus Salamis», *AM* 35 (1910), σ. 17-36.
- Χατζηδημητρίου Α., Βρεττού Ε., Παπαθωμά Ε., Μουτάφη Α. 2010, «Νέα ευρήματα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Φούρτσι του Δήμου Γλυκών Νερών», *Πρακτικά ΙΓ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής* (επιμ. Α. Στεφανής), Καλύβια Θεορικού, σ. 47-80.

Προέλευση εικονογράφησης

Όλες οι εικόνες του κειμένου, εκτός της εικόνας 1, προέρχονται από το αρχείο της ανασκαφής (Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου).

ABSTRACT

Excavation of Mycenaean tombs at Salamis New finds from the Late Helladic cemetery at Ayia Kyriaki

Eleni Konsolaki-Yannopoulou

Archaeologist

Director Emerita of the Ephorate of Antiquities of Piraeus and Islands, Greece

Themes in Archaeology 2020, 4(2): 126 - 151

A salvage excavation conducted on behalf of the Greek Archaeological Service in 1995 brought to light a new group of Mycenaean tombs forming part of the known LH II-III cemetery at Ayia Kyriaki, in the modern town of Salamis. The excavated tombs were in use during the LH III period. Their investigation yielded pottery of good quality including a large number of tinned vessels, several terracotta figurines, weaponry, razors and scale pans of bronze, and jewellery of glass, faience and bronze. The rich grave gifts attest to the presence of a thriving community in that area of Salamis during the Mycenaean era.

Key words: tinned vessels, potters' marks, figurines, bronze objects, jewellery